

TÚLTERMELÉSI VÁLSÁG

1. Túltermelés és munkanélküliség.

Mindenfelé súlyos termelési válságok, munkanélküliség, gazdasági és pénzügyi krízis. Nemcsak nálunk, hanem Európaszerte. Amíg a háború alatt és az ezután következő néhány esztendőben a pénz értékcsökkenése és a nyersanyagok hiánya érezte a jól ismert inflációs hatásokat, most, az állandó értékű pénz mellett ennek ellenkezője: a mezőgazdasági és ipari túltermelés okoz súlyos bajokat. Ezek ma már olyan mértéket öltenek, hogy sokan visszakívánják azt az időt, amikor a pénznek stabilitása ugyan nem volt meg, de legalább mindenkinek jutott belőle, mert az inflációs idők alatt a munkanélküliség és túltermelés veszedelme nem fenyegetett.

A válságok okairól és azok megszüntetésének módjairól könyvtárat írtak már össze. Majdnem minden közgazdasági munka bőven tárgyalja ezeket, azonban a tény: a válság léte és pusztítása mutatja, hogy a javasolt panaceák nem vezettek eredményre.

Valóban vigasztalan állapot, hogy a valuta stabilizálása és az államháztartás rendbehozatala gazdasági dekonjunktúrával és munkanélküliséggel járt együtt s amit nyert a társadalom a szilárd érték-mérő megteremtésével, ugyanannyit, sőt talán többet veszített a magánvállalkozás leromlásával, valamint a kivándorlók és munkanélküliek ijesztő hadseregével. Önkénytelenül felvetődik a gondolat, hogyan lehetséges az, hogy míg egyrészt a mezőgazdaság és ipar annyit termel, hogy nem tudja termelvényeit elhelyezni, addig a másik oldalon a fogyasztók tetemes százaléka vásárló erő hiányában, nem képes a termelés fölöslegét átvenni. Túltermelésről beszélnek, pedig azzal mindenki, aki közgazdaságtannal foglalkozott, tisztában van, hogy a bőség nem lehet oka a szükségnek s így általános túltermelés lehetetlen, túltermelésről az egyik vagy másik termelési ágban lehet szó. De ha ez a szabály megállja a helyét, akkor mi az oka annak, hogy most, amidőn mind a mezőgazdasági, mind az ipari

termelés az egész vonalon elegendőt, sőt lényeges fölöslegeket termel, a helyzet mégis a válság képét mutatja.

2. A túltermelés optikai csalódás?

Ha tekintetbe vesszük azt, hogy az emberek nagy többsége szegénységben leledzik és szükségletei kielégítésénél nagyon távol áll a telítettségtől, nyilvánvaló, hogy a termelés még jóval a szükségletek alatt van, és a gazdaságpolitika nem is győzi eléggé hangsúlyozni a termelés fokozását, a többtermelést. Ennek a célkitűzésnek keresztülvitelétől várja a legtöbb gazdaságpolitikus a jólét emelkedését. (Eklatáns példa erre a szovjet ötéves racionalizálási terve.) Ez a célkitűzés már magában foglalja annak a szabálynak az elismerését, hogy egy a termelés minden ágára kiterjedő túltermelés elméletben nem lehetséges, illetőleg, hogy egy ilyen túltermelés a gazdasági jólétet involválja s válságoknak és elszegényedésnek oka semmi esetre sem lehet. És különös, hogy viszont a gyakorlat embereit, a termelőket, üzletembereket és munkásokat éppen ellenkezőleg a termelvények túlságos bőségétől, a túltermeléstől való félelem nyugtalanítja s ez, ha válság formájában kirobban, az államférfiaknak is sok gondot okoz. Hogyan lehetséges ez? A közgazdászok sem tagadják, hogy bizonyos, sőt több szakmában előfordulhat, hogy a termelés túlhaladja a keresletet, ha a szakma vezetőiben nem volt meg a kellő előrelátás. De határozottan tagadják egy általános túltermelésnek a lehetőségét s azt optikai csalódásnak minősítik. Azok a termelők, akiknek cikkei fölös készletekben kerülnek a piacra, s ezért rossz árakat érnek el, telekürtölik panaszukkal a világot, viszont azok, akiknek árujuk ritka, és jó áron megy el, hallgatnak. Innét van az, hogy az ember egyébről sem hall beszélni, mint túltermelésről, úgyhogy lassankint kezdi elhinni, hogy ez mindenütt így van.

Sőt a klasszikus iskola közgazdászai, J. B. Say-vel az élükön, azt állítják, hogy ha a termelés valamely ágában fölhalmozódás mutatkozik, a leghatásosabb gyógyszere ennek a bajnak, ha a termelés arányos fokozása vitetik keresztül a termelés többi ágában is. A válság tehát, ami a bőségből ered, nem gyógyítható mással, mint magával a bőséggel. Az összes termelők érdeke tehát, hogy a termelés minél bőségesebb és minél változatosabb legyen. Ezt a megfigyelést legelőször Say formulázta az ú. n. csereképesség tételében (La loi des débouchés), ami így hangzik: Minden terménynek annál nagyobb a csereképessége, minél változatosabb és nagyobb számban vannak más termelvények.

Say gondolatmenete röviden a következő:

Ha absztrakcióhoz folyamodunk és a pénz létezésének kiküszöbő-

lésével feltételezzük, hogy a termelvények *közvetlenül* cseréltetnek ki, mint a cseregazdaság korszakában, a felállított szabály bebizonyított-nak vehető. Ha pl. egy kereskedő megérkezik a cseregazdaság korszakában levő primitív nép nagyobb piacára, feltétlenül érdeke, hogy a piac el legyen látva a termékek lehető változatosságával és sokaságával. Semmi esetre sem áll érdekében, hogy nagy készletet találjon abból az áruból — pl. textilanyagokból — amit ő kínál, de érdeke, hogy a többi áruból, amit a bennszülöttek termelnek, illetve cserébe felajánlani tudnak, lehetőleg sok legyen a piacon. Minden új áru, ami a piacon megjelenik, új elhelyezést tesz lehetővé, vagyis a saját áru cserekéességét növeli. Say tehát oda konkludál, hogy «valamely terméknek az eladását a legjobban elősegíti egy másiknak a gyártása» s a pénzgazdaság korszakában sem változik ennek a szabálynak az érvénye. Mindenkinek annál több lehetősége van termékeinek elhelyezésére, minél több másoknak a jövedelme, és azoknak annál több jövedelmük van, minél többet termelnek. Tehát valamely termelőnek, aki sokat termel valamely áruból, jobbat nem kívánhat az ember, mint hogy a többi termelők ugyancsak sokat termeljenek a maguk részéről, s az egyiknek a fölöslegei kiegyensúlyozzák a többiek fölöslegeit.

Ez az okoskodás, mint a cserekéességre vonatkozó tiszta teória, igen érdekes. Azonban figyelmen kívül hagyja azt, hogy nem kizárólag a termelési tevékenységből származó jövedelmek jönnek a vásárlókéesség szempontjából számításba. Ezenkívül ez az elmélet kizárólag kereskedői szempontból tekinti a dolgokat, és nem ad választ a túltermelés kérdésének sarkalatos pontjára. Mert ha a bőség a bőséggel gyógyítható, miért nem termelnek a munka- s így fizetőképesség nélküliek? Say egyoldalúlag abban látja a túltermelés veszélyét, hogy a kereskedő nem tudja eladni áruját. Nekünk, hogy vizsgálódásunk eredményre vezessen, meg kell fordítanunk ezt az okoskodást. A túltermelésnél sokkal kisebb az a baj, amit az eladatlan készletek jelentenek annál, ami abban nyilvánul, hogy az, akinek az áru[^] szüksége van, nem tudja megvásárolni. Tehát nem azt kell kutatnunk, hogy a kereskedő miért nem tudja eladni áruját, hanem azt, hogy a fogyasztó miért nem tudja megvásárolni. És ez a kérdés már nem csupán termeléspolitikai kérdés, hanem a jövedelemelosztás folyamatát felölélő szociológiai probléma.

A kérdésnek ilyen formában való feltevésénél mindenestre felmerül az az ellenvetés, vajjon nem mindegy-e, ha én azt kutatom, hogy miért nem tudja a termelő eladni áruját, vagy hogy a fogyasztó miért nem tudja megvásárolni, hiszen az okoknak azonosoknak kell lenni. De ha tekintetbe vesszük azt, hogy már a túltermelés létezésének vagy nemlétezésének vizsgálatánál más eredményre jutunk, ha a fogyasztás szempontjából nézzük a dolgokat, mintha a termelés

szempontjából vizsgáljuk azokat, a kérdés ilyen formában való tárgyalása mindenesetre sikerrel kecsegtet a túltermeléssel kapcsolatos sokszor kaotikus elmefuttatások élesebb megvilágítása és ellenőrzése szempontjából. Mindjárt világossá válik a két szempont különbözősége, ha már a kiindulási pontot, a túltermelés létezését vagy tagadását vizsgáljuk. Kétségtelen, hogy a termelő szempontjából termelési fölösleg mindaz, amit nem tud eladni, a fogyasztó szempontjából azonban nem képez fölösleget az az áru, amire neki szüksége volna, de az adott pillanatban nem tud érte ellenértéket nyújtani. Vagyis a termelő szempontjából mutatkozó bőség a fogyasztó szempontjából szükséglet jelenthet. Tehát a két szempont vizsgálatánál nem jutunk azonos megállapításokra. Nagyon kétséges a Say-féle teória értéke akkor, ha tekintetbe vesszük azt az eshetőséget, hogy a termelés fokozása végbemehet anélkül, hogy a tömegek vásárlóképessége emelkedett volna. Ezért azt hisszük, ha a túltermelés jelenségeit nem csupán a termelő szempontjából figyeljük, hanem a vásárlók és vásárlási jogcímek szempontjából, a kérdést kiemelhetjük a merkantil szellem egyoldalú megvilágításából. Teljesen lehetetlen a túltermeléssel kapcsolatos problémákat a maguk egész jelentőségében tárgyalni, ha kizárólag a termelési politika szemszögéből nézzük azokat és elhanyagolunk olyan fontos jelenségeket, melyek a termelési politikán túl a munkanélküliség és általában a fogyasztóképesség és az erre való jogcímek alakulásának kérdésére adnának választ.

3. A fogyasztásra vonatkozó jogcímek.

Minthogy a túltermelés tulajdonképpeni oka abban rejlik, hogy a tömegek fogyasztóképessége nem áll arányban a termeléssel, először is vizsgálnunk kell azokat a címekeket, amelyek a fogyasztásra feljogosítanak. Természetesen nem lehet célunk jelen dolgozat keretében a jövedelmi ágak és azok alakulásának részletes tárgyalása, csupán abból a szempontból szükséges a jövedelemeloszlási jelenségeket vizsgálódásunk körébe vonni, amennyiben azok útmutatást nyújthatnak a fogyasztás kiterjesztésének lehetőségeire.

A fogyasztási jogcímek kutatásánál absztrakcióhoz kell folyamodnunk, hogy a zavaró körülményeket kikapcsolva, kizárólag egy-egy jövedelemelosztási elv hatását megfigyelhessük. Say feltételezte azt, hogy a pénzforgalom kikapcsolásával a javak *közvetlenül* cseréltetnek ki. Nekünk egy lépéssel tovább kell mennünk az absztrakcióban és feltételezzük azt, hogy egy olyan zárt gazdaságról van szó, ahol a *cserefolyamatok* teljesen *mellőzhetők*. Lehetséges ez? Feltétlenül, hiszen a legegyszerűbb társadalmi egységnél, a családnál, a jövedelemelosztási folyamat nincs a cserére alapítva. A családi életben belül a szokások által szentesített hallgatólagos megállapodás jut érvényre.

Ez a megállapodás abban áll, hogy a család tagjai kivétel nélkül részesednek a termelés eredményében, tekintet nélkül arra, hogy a kapott javakért tudnak-e ellenértéket nyújtani vagy sem. Lehetőség azonban egy magasabb csere nélküli társadalmi alakulat is. Egy primitív néptörzsnek jövedelemelosztási folyamata a törzsen belül a legtöbbször arra a törvényre van alapítva, hogy a gazdaságilag produktív tagok kötelesek a nem produktív, de értékes foglalkozást űzők szükségleteiről gondoskodni.

Nem így a nagyobb társadalmi csoportokban és a cserére felépített modern államban. Amíg a családnál és törzsnél a jövedelemelosztási processzus lefolyását erős érzelmi alap, az egymásrautaltság és együvértartozás érzése biztosítja, addig a modern államban a *do ut des* elve érvényesül. A társadalom minden tagja ellenértéket tartozik szolgáltatni azért, amit kap. Minthogy azonban a társadalom túlnyomó többsége csak munkateljesítményt nyújthat a kínált javakért, amelyeknek teljes igénybe vételére éppen a túltermelés ideje alatt nincs szükség, magától értetődik, hogy a fölöslegnek ellenértékért való cseréjére semmi kilátás sincs. Ha a modern állam tagjait oly szoros érzésszerű szolidaritás hatná át, mint egy családnak a tagjait, a túltermelés és munkanélküliséggel kapcsolatos bajok önmaguktól megszűnnének. Minthogy azonban ily érzésszerű közösség fel sem telezhető, sőt az az emberi természettel ellenkezik, a modern állam hatalmi szavánál fogva igyekszik a jövedelemelosztást oly módon befolyásolni, hogy az ellenértéket nyújtani nem tudók is bizonyos minimális jövedelemhez juthassanak. (Ínségadó, munkanélküliek segélyezése stb.)

4. A túltermelés jelenségei egy zárt gazdaságon belül.

Ha elképzelünk egy zárt és izolált társadalmi csoportot, amely csoport összes szükségleteit maga állítja elő, vajjon lehet-e túltermelésről beszélni. Addig, amíg a jövedelemelosztásnál a családi vagy patriarchális elvek érvényesülnek, ez kizártnak tekinthető. Mert egyrészt a szükségletek könnyen áttekinthetők s egy pl. 100 családból álló társadalmi egység nem fog arra igyekezni, hogy 200 család szükségleteit termelje, másrészt a fölöslegek nem okoznak gondot, mert vagy félretétnak, vagy kiosztatnak.

Más az eset akkor, ha ebben az izolált gazdaságban a *do ut des* elve jut érvényre. Ebben az esetben a túltermeléssel és munkanélküliséggel kapcsolatos bajok éppúgy felléphetnek, mint a modern államban. Még akkor is, ha ez a zárt társadalom a lehető legkedvezőbb gazdasági helyzetben van, tehát a 100 család szükségletei a természeti és klimatikus adottságoknál fogva bőven fedezhetők. Feltehető, hogy ebben a zárt társadalomban a 100 család gazdasági szükségleteit

40 család egésznapos munkája teljesen fedezni tudja. Vegyük a termelvények ezen mennyiségét 100 egységnek. Ha már most a törvények úgy szólnak, hogy további 10 családnak a föld és háztulajdon, 10-nek a tőkeamat, 10-nek a közigazgatás és katonáskodás, 10-nek végül a személyes szolgálatok nyújtanak jövedelmet, marad 20 család, amelynek semmi jogcíme nem marad a megélhetésre. Ha már most a fennálló törvények értelmében a termeléssel foglalkozó 40 család a köznek beszolgáltatni tartozik 100 mínusz 40, azaz 60 egységet, marad a köznek a 40 jogcímmel bíró, de nem termelő család járandóságának kiadása után 20 egysége, amivel nem tud mit kezdeni. A jogcím nélküli 20 proletárcsalád tehát az elpusztulás határán lévén, segítségért kiált, a köz azonban — bár rendelkezésére áll a 20 család megmentésére szükséges 20 egység — a törvények értelmében ezt a 20 családot sorsára hagyja, mert ezek semmi ellenértéket nem tudnak nyújtani a köznek. Tehát előáll az a helyzet, ami csak arányaiban különbözik a modern államot sújtó túltermelési válságtól. A vezetőknek, ha a fenti állapotot segíteni akarnak, négy választásuk van. a) Vagy fenntartják a termelés eddigi intenzitását és a 20 egységfelesleget kiadják a 20 proletár családnak, b) vagy a termelést csak 80 egység előállítására korlátozzák, amiből a jogcímmel bírók kielégíthetők. Az utóbbi eljárást embertelennek találván, elvetik s mondjuk, az előbbit választják. A termelő és jogcímmel bíró családok azonban ez ellen tiltakoznak, mondván, hogy igazságtalanság a dologtalanokkal szemben ugyanazokat az előnyöket biztosítani, mint a dolgozókkal. Ha tehát a vezetőség az igazságnak megfelelően akar eljárni, válassza azt a megoldást, hogy c) a termelésbe nem 40, hanem 60 családot állít be s így az előbbi 40 család munkaidejét leszállítja. Azonban ügyis intézkedhetik, hogy d) a munkaidő változatlanul hagyása mellett a 20 jövedelem nélküli családot közmunkákra (utak, középületek építése) rendeli be. Ez utóbbi két eljárás alkalmasnak látszik az összes érdekelt felek kielégítésére. Lehetséges természetesen ezeket a megoldásokat egymással kombinálni is.

Ha az itt választott módszereket külön-külön vizsgáljuk, rájövünk arra, hogy a modern államban a gazdaságpolitika ugyanezen alapelveknek, vagy azok kombinációinak megvalósításával kísérletezik a túltermeléssel kapcsolatos bajok megszüntetése, illetve enyhítése érdekében, és pedig az

alatti módszer a munkanélküliek segélyezésének elve,

alatti a termelés korlátozásának elve,

alatti a munkaidő leszállítása és ezáltal több munkás foglalkoztatására irányuló törekvés,

alatti a munkanélküliségnek közmunkák útján való enyhítésétől vár *eredményt*.

5. Túltermelés a modern államban.

Ha az előbbi fejezetben absztrakció útján elgondolt zárt társadalmi egységre vonatkozó megállapítások érvényét a modern államra ki akarjuk terjeszteni, be kell kapcsolnunk a cserefolyamatok és pénzforgalom jelenségeit, amelyek a jövedelemeloszlás lefolyását természetesen sokkal komplikáltabbakká, sokkal változatosabbakká teszik.

Mindenekelőtt előre kell bocsátanunk a következőket:

A fenti megfigyelésünk tárgyát képező zárt társadalomban feltételeztük azt, hogy a termelő osztályok az egész népesség szükségleteit előállítják és a nem termelő osztályok egész szükségletét a köz rendelkezésére bocsátják. A modern államban ennek lehetősége, sőt valószínűsége sincs meg. A termelő, birtokos és tőkés osztályok adókban és egyéb közszolgáltatásokban leadnak ugyan pénzre átszámolva egy tekintélyes jószágmennyiséget, ez azonban igen távol van attól, amennyi a népesség többi részének ellátására szükséges volna. Vagy azért, mert nem termelnek annyit, vagy azért, mert önérdektől vezéreltetve maguknak mennél többet akarnak megtartani. Viszont a kormányok az adók kivetésénél tulajdonképpen a szorosan vett állami szükségletekhez (tisztviselői, oktatásügyi, igazságügyi, katonai stb. igények) szabják az adók kivetését s az ellátatlanoknak kielégítéséhez szükséges hatalmas összegnek a költségvetésbe való beállítását meg sem kísérlik, mert egy ilyen célú adóemelés a jogcímekkel bíró osztályok, tehát a többség erős ellenállásával találkozónék. Tehát ha elvben ki is mondaná a törvényhozás a munkára, vagy ebből következőleg a munkanélküli segélyre való jogot, célját csak abban az esetben érné el, ha az ilyen irányú igények kielégítéséhez szükséges javak rendelkezésére állnának, tehát, ha a többi osztályok az erre szükséges jószágmennyiséget adótöbblet formájában beszolgáltatnák.

Az *a)* és *d)* alatti módszer alkalmazásáról tehát csak akkor lehet szó, ha az államnak ezen célok megvalósítására fedezet áll rendelkezésére, vagyis a szorosabb értelemben vett állami szükségleteken felül elő tudja teremteni azt a többletet, ami akár a munkanélküliek segélyezéséhez, akár a közmunkákhoz szükséges.

6. A munkanélküliséget előidéző okok.

Általában a túltermelés és munkanélküliség kérdéseit a válságok kapcsán tárgyalják a közgazdasági írók. De amikor megállapítják, hogy egy általános túltermelés veszélye illuzórikus és a válságokat a termelési ágakban fellépő aránytalanság és még számtalan más ok idézi elő, a munkanélküliség okait ugyanazon jelenségekben látják,

mint a válságokét. A válságok magyarázata azonban nem adhat kielégítő választ a munkanélküliséget előidéző okok egy lényeges csoportjára. Az a tény, hogy a válságok ideje alatt a munkanélküliség óriási arányokat szokott ölteni, azt a látszatot kelti, mintha a válságok volnának a munkanélküliségnek tulajdonképpeni és kizárólagos okai. De ha meggondoljuk, hogy a gazdasági élet normális állapotában is van egy nem egészen elhanyagolandó számú munkás, aki nem tud munkaalkalmat találni és tapasztalatból tudjuk, hogy a termelési, hitel stb. válságok már régen elmúltak, amikor a munkanélküliség még nagy mérvben fennáll, be kell látnunk, hogy olyan okoknak kell fennforogni, amelyek a gazdasági élet szervezetéből, annak normális állapotából adódnak.

A munkanélküliség egyéni és pszichikai okait most nem kutatva, vegyük a 4. fejezetben a *b)* alatti példában említett állapotot. A túltermelés megszűnt, a termelő osztályok csupán 80 egységet állítanak elő, annyit, amennyit feltétlenül értékesíteni tudnak, mégis van 20 munkanélküli család, amely ki van téve az elpusztulás veszélyének. Ebből az következik, hogy amikor a gazdaságpolitika azt az elvet juttatja érvényre, hogy a válságoknak, illetőleg túltermelésnek helyes megoldási módja az, ha a termelést a fizetőképes osztályok szükségleteire redukáljuk, ezzel a munkanélküliséget mintegy állandósítjuk. Nyilvánvaló, hogy ez az elv a termelők szempontjából helyes és a magánvállalatok, kartellek és hasonló alakulások segítségével tényleg arra törekeshetnek, hogy a termelést összhangba hozzák a fizetőképes kereslettel, azonban az egész társadalom szempontjából ez az eljárás helytelen, sőt embertelen. A társadalom összességének sorsát figyelemmel kísérő gazdasági politikának ezt az eljárást el kell ítélnie. *Nem a termelést kell korlátozni, hanem a jövedelem nélküli csoportokat a fogyasztási jogcímek kiterjesztésével ki kell emelni a szubkonzumáció állapotából.* Hogyan lehetséges ez? Ez a problémakomplexum a kérdések kérdése a modern gazdasági és szociálpolitikában s anélkül, hogy merész jóslatokba bocsátkoznánk, úgy véljük, e kérdések helyes megoldásától függ a jelenlegi kapitalisztikus gazdasági szervezet fennmaradása, vagy bukása.

7. A racionalizálás.

Mindaddig, amíg a munkanélküliek száma csekély, vagy a munkanélküliség csak átmenetileg, rövidebb ideig ölt nagyobb mérvet, a munkanélküliségről, mint a kapitalisztikus gazdasági rendet fenyegető veszélyről nem beszélhetünk. Ha azonban a racionalizálás neve alatt ismeretes törekvés már eddig elért és várható eredményeit mérlegeljük, nem tarthatjuk kizártnak a jövő perspektívájában azt a lehetőséget, hogy a munkanélküliek száma eléri azt a magas száza-

lékot, amely a fennálló társadalmi rendre már komoly veszedelmet jelent.

A legutóbbi években mind a gazdasági, mind az állami életet egy jelszó, a racionalizálás jelszava uralja. A Taylor-rendszer renaissanceát vitte keresztül — a munkások erős ellenállása dacára — Bedeaux a gyáripárban. A mezőgazdasági üzemek a gépi munka intenzív igénybevételére tértek át. A bankok a tisztviselői munkát mechanizálják, sőt még a közigazgatást is racionalizálják. A termelési technika tökéletesedése, az organizáció mechanizálása feltétlenül odavezet, hogy a termelés mindig kevesebb embernek nyújt megélhetést. A termelésből a racionalizálás folytán kikapcsolt tömegek másirányú igénybevételére jóformán semmi kilátás nincs. Nem tekinthető tehát lehetetlennek az az eset, hogy egy napon a munkanélküliek száma elérje, sőt meghaladja a termelésben résztvevők számát. Ennek a veszélynek a lehetőségére Németországban már komolyan gondolnak és azt azzal igyekeznek megelőzni, "hogy az egész vonalon a munkaidő leszállítását és ezáltal a termelésben résztvevők számának kiterjesztését viszik keresztül. Vagyis lényegében azt az elvet, amit mi a 4. fejezet c) pontja alatt ismertettünk.

8. A munkanélküliség és a válságelméletek.

Azok, akik a munkanélküliséget, mint a válságokat kísérő és ezzel összefüggő jelenséget tárgyalják, a munkanélküliség okait is a válságokat előidéző tényezőkben keresik. A közgazdasági írók nem fukarkodnak a válságok okaira vonatkozó magyarázatokban és egy német szerző, Bergmann, 1895-ben 230 ilyen sorol fel s azóta még többet találtak. Mondhatnánk, hogy számuk korlátlan. «Mert ha feltételezzük a gazdasági tünetmények komplexitását és egymással való összefüggését, elegendő, hogy azok közül csak egy ne működjék, mint az óránál, ha egy kerék megáll és az egész mechanizmus felmondja a szolgálatot.» (Charles Gide.) Természetesen nem lehet szándékunk a válságokat magyarázó elméletek felsorolása, mert bár elismerjük, hogy a válságok ideje alatt éri el a munkanélküliség a maximumát, a munkanélküliség lényeges és alapvető okait mégis szervezeti hibákban kell látnunk, amelyek válságmentes, normális gazdasági viszonyok mellett is adva lehetnek. A válságok kirobbanása nézetünk szerint ezeknek a lappangó szervezeti hibáknak a napfényre kerülése, mint amikor egy lappangó betegség egyszerre lázban tör ki.

9. A termelési ágakban fellépő aránytalanság.

Már az előzőkben megállapítást nyert, hogy egy általános többtermelés semmi veszélyt nem jelenthet akkor, ha a fogyasztás a termeléssel arányosan fokozódik. Túltermelésről csak akkor lehetne

beszelnünk, ha az egész lakosság elsőrendű szükségletei bőven fedezve volnának és a főlöszleg exportálására nem nyílnék lehetőség.

Ezzel szemben relatív túltermelés bármely produktív ágban előfordulhat s ez az illető szakmában a munkanélküliség emelkedését hozza magával, mert a relatív túltermelésben levő szakma kénytelen termelését korlátozni és munkásai egy részét elbocsátani. Az utóbbi időkben sokat foglalkoztatja a közvéleményt a mezőgazdasági túltermelés problémája, minthogy a racionalizálás folytán termelt többlet lenyomta az árakat. Ettől eltekintve, a mezőgazdák nem érintette volna súlyosan az árak lemorzsolódása, ha az iparcikkekben ugyanilyen arányú árcsökkenés ment volna végbe. Előállott az a különös jelenség, hogy az ipar tudta tartani árait, dacára annak, hogy éppen az ipari termelésnél a termelés úgyszólván határtalanul kiterjeszhető, a mezőgazdaságban viszont erősen korlátozott. Ennek oka abban keresendő, hogy amíg az ipari vállalatok túlnyomó része kartellbe tömörült, tehát képes a megállapított árakat még a túltermelés időszakában is fenntartani, addig a mezőgazdák elszórtságuknál és nagy számuknál fogva képtelenek kartellbe szervezkedni. Tehát az a helyzet állott elő, hogy amíg az ipari kartellek az áresésnek gátat vetettek, addig a gazdák — nem bírván kartellalakítási lehetőségekkel — kénytelenek voltak termelvényeik árának zuhanását tetetetlenül nézni.

A kormányok belátták, hogy a «laisser faire» elve indokolatlanul hátrányos helyzetbe hozta a gazdákát a nagyiparosokkal szemben s beavatkozásra szánták el magukat. A beavatkozás célja volt a mezőgazdasági és ipari termékek közötti árdiszparitás megszüntetése, illetőleg csökkentése. Erre két módszer kínálkozott:

az iparcikkek árának leszorítása,

a mezőgazdasági cikkek árának felemelése.

Az előbbi módszert választotta Németország, az utóbbit a gabonajegy bevezetésével Magyarország. Ez utóbbi kísérlet igen érdekes abból a szempontból, hogy tulajdonképpen céljait tekintve, a boletta bevezetése egy a mezőgazdasági kartellt pótló intézkedésnek felel meg.

Az árdiszparitásnak a fenti két módon való csökkentése kétségkívül hatásos remedium a termelő osztályok jövedelmének helyesebb megosztására vonatkozólag, azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy hatásait tekintve az első módszer a termelők egy csoportjának hátrányára a fogyasztóknak biztosít előnyt, a második módszer viszont a fogyasztók hátrányára a termelők egy csoportját juttatja jövedelemtöbbletbe. Az első eljárás elgondolása szerint az árletörés, emelve a fizetőképességet, a termelvények elhelyezési körét, a termelés intenzitásának megtartását, esetleg növelését eredményezi.

így tehát közvetve a munkanélküliség enyhítését is előmozdítja. A második eljárás kiküszöböli ugyan az indokolatlan árdiszparitást, azonban a fogyasztóképeséget egyáltalán nem emeli s a munkanélküliség enyhítéséhez semmivel sem járul hozzá.

Viszont elvitathatatlan, hogy az első módszer megvalósítása sokkal nagyobb akadályokba ütközik és gyakorlati keresztülvitele a magánvállalkozást érzékenyen korlátozó, szinte drákói rendszabályokat tesz szükségessé, a második módszernek ezzel szemben a gyakorlati megoldás szempontjából ilyen akadályai nincsenek, legfeljebb a fogyasztók tiltakozásával kell számolni, aminek sok jelentősége nincs, mert hiszen ha volna, akkor az ipari kartellek ellen kellene elsősorban ezt a tiltakozást érvényesíteni.

10. A munkanélküliség leküzdésére alkalmazott eljárások.

Vájjon kötelessége-e az államhatalomnak a munkanélküliség leküzdését szolgáló intézkedéseket megtennie? Azt hisszük, erre a kérdésre csak igennel felelhetünk. Ha közelebbről szemügyre vesszük azt a romboló hatást, amit ez az állapot a munkanélküli lakosság mentalitásában létrehoz, a beavatkozás jogosságát és szükségességét be kell látnunk. A fennálló törvények szerint kétségtelen ugyanis, hogy mindenkinek joga van munkát vállalnia, viszont az is nyilvánvaló, hogy senki sem kötelezhető arra, hogy másoknak munkát adjon. Ezek szerint nem látszik biztosítottnak, hogy mindenki munkát találjon. A munkanélküliség állapotában levő tömegek, akik egészséges szervezetük és munkaképességük dacára tétlenségre és nélkülözésre vannak kárhóztatva, azt látják, hogy velük valami nagy igazságtalanság történik s kétségbe vonják annak a társadalmi rendnek a létjogosultságát, amelyik nem teszi számukra lehetővé azt, hogy a munka jogcímén megélhetéshez jussanak. Ezek azok, akiknek nincs mit veszteniök s ezért a legkönnyebben beállíthatók a felforgató törekvések szolgálatába. Érthető azért, hogy egyes államférfiak a munkanélküliségben «nemzeti veszedelmet» látnak, aminek leküzdésére az összes rendelkezésre álló erőket koncentrálni kell. (Az Egyesült-Államok elnöke, Hoover, még tovább ment kijelentéseiben és a tömeges munkanélküliséget még a háborús veszedelemnél is nagyobb «vis major»-nak tekinti.)¹

A munkanélküliek tömege ma már elérte azt a nagy számot, ami minden elméleti és gyakorlati gazdaságpolitikust gondolkodóba

¹ Jul. Kalski, a Soc. Monatshefte 1931. évi 7. számában a szükségrendellett kapcsolatban a következőket írja: «Keine deutsche Regierung wird sich auch nur auf einige Dauer weiterhalten können, die nicht ebenso entschlossen wie fähig ist, der Arbeitslosigkeit von 3 und 4 oder 5 Millionen als Dauererscheinung ein Ende zu machen».

ejt és aggodalommal tölt el. Erre vonatkozólag utalunk a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal adataira. Ezekből az adatokból kitűnik, hogy amíg a statisztikailag megfogható munkanélküliek száma az egész kultúrvilágon (Délamerika, Afrika és Ázsia kivételével) 1930 szept. végén körülbelül 15 millió volt, ez a szám az év végére már 20 millióra emelkedett.¹ Az 1931. évről még nem állanak pontos adatok rendelkezésre, de kétségtelennek látszik, hogy javulásról ebben az évben sem beszélhetünk.

A munkanélküliségből eredő bajok enyhítésére tett és tehető intézkedéseket két főcsoportra oszthatjuk

közvetlen,

közvetett

intézkedések csoportjára.

A közvetlen intézkedések közé tartoznak a munkaalkalmak teremtésére irányuló közmunkák, a munkanélküliség elleni biztosítás és a munkanélküliek segélyezése.

A közvetett intézkedések közé sorolhatjuk mindazokat a törekvéseket, amelyek az egész gazdasági élet irányítására vonatkoznak és a munkanélküliség enyhítését egy általános gazdasági program keretében tartják megoldhatónak.

11. A munkanélküliség elleni küzdelem közvetlen eszközei.

A munkanélküliség elleni intézkedéseknek az a csoportja, amelyről az alábbiakban lesz szó, a fellépő bajok közvetlen enyhítését

¹ A nagyobb államok közötti megoszlás ugyancsak a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal adatai szerint az 1930. év végén:

Egyesült-Államok	7,500.000
Németország	4,383.843
Nagy-Britannia	2,499.780
Olaszország	642.169
Japán	375.000
Ausztria	341.073
Lengyelország	299.797
Szovjet-Unió	240.000
Cseh-Szlovákia	230.766
Németalföld	136.228
Ausztrália	102.900
Svédország	80.578
Dánia	71.084
Belgium	63.585
Románia	42.689
Kanada	28.266
Norvégia	27.157
Magyarország	25.583

célozzák. Nem szükséges tehát a keresztülvitelhez az általános gazdasági politikának a munkanélküliek érdekében való gyökeres átalakítása vagy revíziója. Szükséges azonban, hogy a pénzügyi fedezetről egyidejűleg gondoskodás történjék.

1. *A közmunkák vagy szükségmunkák.* A közmunkákkal való segítség meglehetősen régi és ethikai eredete a munkára való jognak a francia forradalom alatt történt törvénybe iktatására vezethető vissza. A Louis Blanc-féle «nemzeti műhelyek» tulajdonképpen ugyanazt a célt kívánták szolgálni, mint ma a közületek által végrehajtott szükségmunkák. A szükségmunkákkal jóformán már minden állam kísérletet tett a nyomasztó helyzet enyhítésére. Előnye, hogy végeredményben ha nem is rentábilis, de produktív kiadás és az út-, csatornázási, középítkezési stb. munkák az ország kultúrjavitait gyarapítják. A munkás szempontjából pedig sokkal többet jelent, mint a természetbeni vagy pénzsegély, ami összecszerülve jóval kevesebb, mint a ténylegesen elvégzett munka után járó bér. (Nem beszélve a segélyezésnek sokszor demoralizáló hatásáról, különösen, ha az nincs intézményesítve, hanem csupán könyöradomány jellegével bír.)¹

Ezen előnyök mellett a szükségmunkáknak igen jelentékeny hátrányai vannak. A legelső és legfontosabb akadály a szükségmunkák megszervezésének a fedezet előteremtésének nehéz volta. A közmunkákhoz óriási összegek kellenek s meggondolandó, hogy helyes-e a rentabilitás alapján működő magángazdaságtól ezekre a többnyire nem rentábilis vállalkozásokra nagyobb tőkéket elvonni. Ennek a hátránnak az eliminálására a legújabb időkben többféle tervet dolgoztak ki,² melyek lényegükben arra irányulnak, hogy a belföldi pénzpiac tehermentesítésével oldják meg a fedezet megszerzésének nehéz problémáját. A munkások szempontjából jelentkező nehézségek közismertek és a következőkben foglalhatók össze:

a) A közmunkák többnyire az ország bizonyos meghatározott részein bonyolítatnak le, amelyek sokszor igen távol esnek a munkások lakóhelyétől, *b)* Teljességgel lehetetlen a közmunkákat oly módon megszervezni, hogy ott mindenki szakmájának megfelelő munkát kapjon. Az viszont igen célszerűtlen, hogy építkezési munkák pl. szövőgyári munkásokkal, vagy nyomdászokkal végeztessenek el. A közmunkák többnyire földmunkát és egyéb durva testi munkát

¹ A munkanélküliségély demoralizáló hatását nem annyira — mint sokan hirdetik — a dolog nélkül való életben kell látnunk (mert hiszen akkor elmondhatnók ugyanezt azokra is, akik tőkéjük kamatából, vagy nyugdíjukból élnek), hanem inkább abban, hogy a karitatív jellegű segélyek megszerzése a munkásra nézve igen kínos és önértétét megalázó procedurát tesz szükségessé.

² Pl. D. Curius: *Otto Hörsings Kriegsplan zur Niederringung der Arbeitslosigkeit*; Heinrich Suhren: *Krisenarbeit*.

igényelnek s így azok, akiknek szakmabeli munkájukhoz finom kézre van szükségük, tulajdonképpen ki vannak belőle zárva, hacsak nem akarnak eredeti szakmájuk folytatására alkalmatlanokká válni.

2. *A munkanélküliek segélyezése.* A segélyezés történhetik *a)* természetbeni, *b)* pénzbeli segélyekkel; *a)* intézményesítve (törvénnyel, vagy kormányrendelettel), *b)* karitatív alapon. Az intézményesített segélyezés viszont lehet *a)* biztosítás alapján, *b)* a közületek által folyósított közvetlen, vagy közvetett (szakszervezetek, esetleg vállalatok útján) segélyekkel.

Az intézményesített segélyezés nagy előnye, hogy az ország minden részére és minden foglalkozási ágra kiterjeszhető. A kifizetett segélyek a szokványos munkabérek csak bizonyos hányadát teszik ki, viszonylagosan nem rónak akkora terhet a közületre, mint a szükségmunkák, amelyeknél a munkabéren kívül körülbelül ugyanakkora összeg fizetendő ki anyagbeszerzésre, regie és egyéb adminisztrációs költségekre. Tehát feltételezve, hogy a munkanélküli segély a szokványos bér felét teszi ki, ugyanabból az összegből négyszer annyi munkanélkülinek adható segély, mint amennyi munkást a szükségmunka foglalkoztathat. A munkás emellett nincs arra kényszerülve, hogy olyan munkát vállaljon, amihez sem képessége, sem kedve nincs. Ezzel szemben a fedezet megszerzésénél ugyanazokkal a nehézségekkel találkozunk, amelyek a szükségmunkáknál mutatkoznak. Hiába van a munkanélküliség elleni biztosítás, 4—5 millió ember segélyezésére (mint pl. Németországban) a befizetett járulékok nem nyújtanak fedezetet s a különbözethként mutakozó enormis összeget az állampénztáraknak kell kiizzadniuk. Azt pedig a folyó bevételekből fedezni a lehetetlenséggel határos, ilyen óriási terhet a válság idején az adóhivatalok által amúgy is erősen igénybe vett magán-gazdaság elviselni aligha tud. A kormányzat kénytelen ennél fogva az igények kielégítésére a legtöbbször súlyos feltételű kölcsönöket felvenni. A fedezet előteremtésére azonban nemcsak a kölcsön, a biztosítás és az adóemelés látszik egyedüli módszernek. A legkülönbözőbb tervek merültek fel erre vonatkozólag. Gyakorlati keresztülvitelük és eredményességük azonban még nem próbáltatott ki s így azokra nem is terjeszkedünk ki.¹

¹ 1930 őszén a magyar képviselőház agrárpolitikai bizottsága foglalkozott a gabonajegy felemelésének kérdésével. Jelen sorok írója akkor előterjesztett a bizottság egyik tagja útján egy tervezetet, melyben azt ajánlja, hogy a gabonajegy árának felemelése esetén a gabonajegy osztassák két egyenlő részre. Az egyik rész szolgáljon a mezőgazdák javára, a másik rész fordíttassák az inségesek javára oly módon, hogy a befolyó összegből az állam ingyengabonakciójának céljára gabona vásároltassák. Ez az eljárás jogosultnak látszik oly termelési ágaknál, ahol az árak a termelési költség alá süllyedtek s ezzel az

A karitatív alapon megszervezett ú. n. inségakciók alkalmasak arra, hogy kisebb jelentőségű inségen segítsenek, de a nagyobb tömegű munkanélküliségből eredő nyomor leküzdésére képtelenek. Bármily elismerésre és követésreméltók az erre irányuló jótékonyági akciók, a bajt — ha itt-ott enyhítik is — megszüntetni nem képesek.

12. A munkanélküliség elleni küzdelem közvetett eszközei.

Az előző pontban felsorolt módszerek a fellépett munkanélküliség lehető gyors enyhítését a keresetnélküliek érdekében történő közvetlen beavatkozással kívánják elérni. Ezzel szemben a közgazdászok és államférfiak jelentékeny csoportja nem tartja kielégítőnek ezeket az intézkedéseket. A munkanélküliséget előidéző okokat a gazdasági és pénzügyi szervezet tökéletlenségében keresve, a gazdasági összeműködés feltételeinek megváltoztatásától, reformjától várják a munkanélküliség automatikus enyhülését és megszűnését. Kétféle irányzat küzd itt egymással a világnézeti szempontok két különböző kiindulási pontja szerint. Az egyik az orthodox marxizmus álláspontja, amelyik a gazdasági és állami rendnek kollektív alapon való újraszervezése útján tartja csak lehetségesnek a válságok és munkanélküliség eliminálását,¹ a másik a szociálpolitikai álláspont, mely szerint a jelenlegi kapitalisztikus és individualisztikus alapon (sőt csakis ezen az alapon) is elkerülhetők a bajok, ha a társadalomban és a vezetőkben megvan az őszinte és céltudatos akarat bizonyos reformok és intézmények megvalósítására.

Meddő és céltalan dolog volna azt vizsgálni, vajjon a marxista alapon létrejövő kollektív társadalmi szervezet mennyiben és mily módokon érné el a munkának olyan megszervezését, amely kizárná

intézkedéssel egyéb nem történik, minthogy az indokolatlanul magas fogyasztói járadékok el vonatnak és oda utaltatnak, ahol arra a legnagyobb szükség van. Ha tehát az állani a nehéz helyzetbe jutott mezőgazdák megsegítésére olyan rendkívüli intézkedést tett, mint amilyen a boletta bevezetése, ezt az intézkedést oly módon vigye keresztül, hogy azzal egy másik súlyos helyzetben levő osztályt, a munkanélkülieket is megsegítse s ezzel a belföldi gabonafogyasztást is emelje.

¹ Peyer Károly: «Milliónyi ember van munka nélkül. Ezeknek a fogyasztása hiányzik, de hiányzik a termelésük is. Hogy gondolják ezt a problémát megoldani a mai társadalmi berendezkedés mellett. Sehogy sem. Minthogy ezt a problémát a mai kapitalista berendezés mellett megoldani egyáltalában nem lehets. (Szakszervezeti Értesítő, 1931. 10. szám.)

A német faipari munkások gyűlésén az elnök bejelentette, hogy a jelen helyzetből nem lát kivezető utat. «Der Vorsitzende führte aus, dass die jetzige Wirtschaftskrise keine Endkrise des kapitalistischen Systems sei, dass es kein Generalrezept gegen die Übel und Nöte des Augenblickes gebe.» (Soc. Monatshefte, 1931. 7. Heft.)

a munkanélküliséget. Józanul és a szenvedélyek felkavarása nélkül, csak arról beszélhetünk, hogy az adott helyzetben, a társadalmi össz-működés jelenlegi alapjainak felforgatása nélkül milyen intézkedések jöhetnek számításba. Annyi bizonyos, hogy a polgári társadalomnak meg kell mutatnia, hogy nem a kollektív társadalmi rendszerre való áttérés az egyedüli mentés. Azért súlyos hiba volna a «laissez faire laissez passer» elvéhez továbbra is ragaszkodni és a panaszokra azt válaszolni: «Világjelenség, ez ellen nem tehetünk semmit». A tehetetlenség beismerésével a polgári társadalom önmaga fölött törne pálcát. A «désinteressement» kényelmes szemlélő pozícióját tehát el kell hagyni és elszánt munkával megalkotni a közvetlen és közvetett intézkedéseknek azt a sorozatát, ami eredményre vezet. A közvéleménybe bele kell vinni azt a gondolatot, hogy a munkanélküliség nemzeti veszedelem, a nemzet eleven testét sorvasztó kór, ami nemcsak a munkanélkülieket, hanem közvetve a társadalom minden tagját sújtja, s az ellene folyó küzdelemből mindenkinek kötelessége kivenni a részét. Igazat kell adnunk Hörsingnek abban, hogy rendkívüli események ellen csak rendkívüli eszközökkel védekezhetünk s a tömeges munkanélküliséget sem lehet sablonos, normális gazdaságpolitikai fegyverekkel kiparírozni. Az első teendő ezen a téren a rendkívüli intézkedések előkészítésére és keresztülvitelére felhatalmazott vezérkar (országos és helyi bizottságok) megalakítása, amelyik hivatva volna megfelelő programot kidolgozni és annak végrehajtását ellenőrizni. Ezek a munkanélküliség leküzdésére alakult bizottságok a kormányzat mellett tanácsadói, véleményező és ellenőrző szervnek a szerepét töltenék be.

A tehető közvetett intézkedések éppen azért, mert az egész gazdaságpolitikai programmal szoros összefüggést mutatnak és attól el nem választhatók, igen nagy számban vannak. Ezek közül csak néhány olyat sorolunk fel, amelyek kifejezetten a munkanélküliek érdekében propagáltak:

- A munkaidő leszállítása;
- az iskolakötelezettség meghosszabbítása;
- az álláshalmozások beszüntetése;
- jövedelem maximálása;
- nagyvállalatok fokozottabb ellenőrzése, szándékolt munkás-redukció, vagy üzembeszünetetés előzetes bejelentése;
- a termelés határán levő vállalatok segélyezése;
- a hatósági munkaközvetítés hatályosabbá és elevenebbé tétele;
- h) a fizetési eszközök szaporítása;
- i) a kartellárak letörése;
- j) kamatmaximálás.

A megfelelő programpontokat természetesen minden államnak a fennálló erőviszonyok és a rendelkezésre álló eszközök mérlegelésével kell összeállítania.

(Pápa.)

Fekete József.